

Jelšanske bujice

Mjesto i luka Jelsa leži na rubu velike ravnice, oko koje su se smjestila sela Pitve, Vrisnik i Svirče. Ravnica pak sterc se ispod hvarske planinske kose, visoke na tome mjestu između 500 i 600 metara, čiji su obronci veoma strmi, Ova ravnica, zaokružena sistemom brežuljaka oko Svirača, prelazi ispod Vrbanja u drugu ravnicu prema zapadu, ali ova u pogledu ishodišta voda gravitira prema Vrboski i Starigradu, na način da ne ulazi u predmet ovoga članka.

Na vrhu ovog miniaturnog planinskog sistema nalazi se između Pitava i vrha s. Ante veliki klanac u obliku lijevka, zvan Vratnik, kroz koji se mrtve vode za vrijeme jakih kiša slijevaju velikom silinom i idu prema Jelsi.

Voda iz Vratnika slijedila je do nedavna put pradavnog potoka, koji je star koliko i geološka formacija Hvara, a sam mijenja mjesto svog sliva u more i svoju najdonju trasu prema tome kako su ga upravljali njegovi vlastiti nanosi (na pr. uzvisina imenom Vrisna nad Jelsom je nanos ovog potoka, i, naravno, što je Vrisna bila više, to je potok sve više svoj tok skretao prema sjevero-istoku).

Ali osim ove vodene struje postoji i ona koja dolazi iz uvale Duboka iznad Jelse, i spajala se pred samom Jelsom sa onom iz Vratnika u potok zvan od Libore (jer je svršavao u Libori južno od kuća Machiedo i s. Roka). Konačno postoji i treća voda, koja dolazi iz najudaljenije točke ravnice, od iznad Svirča, i zove se potok s. Mandaline.

Radi ove situacije od vajkada su bujice ugrožavale Jelšansku aglomeraciju, tamo gdje je ona najbliža razini potoka, a ta pogibelj neizravno je postojala i za svu Velu Bandu južni dio mjesta Jelsa, zonu oko s. Ivana, jer su bujice, bar časovito, znale znatno povisiti nivo vode u luci, tim više i naglije što je luka, opet radi tih nanosa, bila više zatrpana blatom.

Ove bujice u prvom redu zavisile su i danas zavise, naravno u koliko su danas moguće, od količine oborina. Ali u dalekim vremenima prošlosti, kada je otok — kako mu i ime govori — Ljesna — šumom pokriven — bio jako pošumljen, jamačno se manje osjećala sila vode. Povećanje stanovništva uslovljavalo je postepeno umanjavanje, odnosno, uništavanje šuma, s jedne strane radi nepostojanja zaštitnih propisa, a s druge radi privaćanja zemlje kulturi, upotrebe drveta i konačno radi njegovog izvoza, jer znamo da je naše drvo išlo ne samo u glavni grad Veneciju u doba njene vladavine, već se nepovlasno ali redovito odnosilo preko mora u Italiju.

Radi toga valja pretpostaviti, da su te silne jelšanske bujice, koje su velikom snagom nadirale u luku i rušile prepreke na svome putu relativno recentna pojava, i prema tome je i postepeno smanjenje vodostaja u jelšanskoj luci, stvaranje močvare u njenom dnu i dosljedno pojava malarije također relativno recentna pojava, možda iz XVI. v., a i kasnije.

I tako se najednom Jelsa našla pred opasnošću, pred elementarnom silom, koja je sve jače i jače nastupala. Stari potoci, što su tu postojali od pamtivijeka — kako kažu spisi — jer ih je jednostavno utrla voda, nisu više dostajali, Trebalo se braniti u mjestu, u njegovom najizloženijem dijelu, koji je

onda bio mnogo jače napućen. To je sklop kuća između s. Roka i župske crkve, i dio Male bande (sjeverna strana mjesta) što leži u ravnici, iza današnjih vrtova. Tu se još danas na kućama, na pragovima dućana ili konoba, nalaze žljebci, u koje su se kod povodnja umetala vrata »na inkaš«, da se zapriječi ulazak vode u kuću.

Ovo zlo je za sobom dovelo drugo, naime malaričnu infekciju jelšanske uvale, kojoj su opet bili najviše izloženi navedeni dijelovi mjesta. To je i bio početak njihovog napuštanja, nakon što su stanovnici bili ugroženi u svom zdravlju, i nakon što je voda načinila neupotrebljivim veliki dio kuća na obe strane uvale. Tu bi se možda mogao naći indicij početku ove nesreće. Jedna od najčvršćih zgrada na tome mjestu i najizloženija u zoni s. Roka bila je kuća popa don Aurelia Stanoevića iz konca XVII. v., građena u XVI. v. Ostaci ove čvrste renesansne konstrukcije se još danas veoma lijepo vide. Ako pretpostavimo da je građena kad su vladali povoljni uslovi življenja na tome mjestu — na rubu ravnice i morske obale u luci na mjestu što je sada saspa presušeno, između kale s. Roka i današnjeg Straduna, a građena je sredinom XVI. v., onda bi valjalo zaključiti da su velike bujice i malarija nastale kasnije da su dakle stvar XVII. v. Ipak ovo pitanje ostaje otvoreno u nadi da će se naći arhivski podatci.

Jelšani su najprije uočili problem vode i neposredne pogibelji od njene sile, dok indirektnu posljedicu ovih voda, odnosno njihove nanose i močvare, koje time nastaju, nisu uočili do u XIX. v.

U arhivu Machiedo u Hvaru našao sam malo podataka o ovome pitanju iz XVII. v., i o tome bi sada želio nešto kazati.

Koncem XVII. v., u decembru 1692., došlo je do intervencije providura iz Hvara Pavla Trevisan, koji je stigao u Jelsu sa svrhom da ispita ovaj problem. Interes vlasti morao je biti izazvan velikim povodnjem, koji je vjerovatno iznenadio svojo msilom, i o čemu je izvijestio u Hvar 2/12 don Aurelij Stanoević, tadašnji pučki prokurator (po ondašnjem sistemu svako je mjesto imalo dva birana pučka prokuratora, povjerenika), istodobno vlasnik najugroženijih zgrada u Jelsi.

Uz svoj izvještaj don Aurelio je poslao i konstruktivni prijedlog, prema kojem je postojeće potoke trebalo svakako očistiti tako što bi rad izvršili posjednici zemalja što graniče sa potokom. Trevisan je, nakon uvida od 14/12 ovaj prijedlog odbio, smatrajući da nije dostatan, i odredio je slijedeće:

- 1) da se u klancu Vratniku naslaže veliko kamenje, i time suzdrži sila vode,
- 2) da dva glavna potoka budu čišćeni: onaj koji iz Svirča vodi na Solina (s. Mandaline) i drugi što iz Vratnika i uvale Dubok vodi preko Libore,
- 3) troškove da snose Jelsa, Pitve, Vrisnik, Svirče, a ne samo oni koji posjeduju zemlju uz potok, kako je predlagao Stanoević.

Ova je mjera u suštini bila dobra, a imala je svoje opravdanje u tome, što su ugrožene zemlje bile posjed ne samo Jelšana, nego i ostalih navedenih sela, u koliko su se nalazile na prostoru između Svirča, Polande, Vira, Klokuna, Vrisne i Borče, a Jelsa je k tome bila pod udarom vode i kao naselje. Kao odgovorni za izvršenje određeni su bili Jelšani Stjepan Škrivanić i Antun Cuka (Zucca).

Koliko je od ovog programa izvršenone ne znamo, a niti to, da li je od tada pak do početka XIX. v. opet nešto poduzeto. Kada se sredi Jelšanski

općinski arhiv možda će se naći koji iscrpniji podatak, a možda i u arhivu Machieda u Hvaru — jer ovaj prestavlja glavni izvor povijesti našeg otoka — ali je vjerojatno da nije učinjeno ništa, jer se stanje s vremenom jako pogoršalo i dovelo do demografske i opće životne krize u Jelsi nešto pred 1850, kada je bolest nemilice stala uništavati pučanstvo, ne samo u zoni s. Roka i Male bande. Ali podimo redom.

G. 1813. (to se vidi iz broja protokola u odgovoru na akt) tadašnji jelšanski sindik Frano Grčina poslao je Kotarskom komesarijatu, ondašnjoj kotarskoj vlasti, u Hvar izvještaj o jednoj poplavi i štetama. Ne znam kakova je to bila poplava, jer nemamo pod rukom ovaj tekst (možda se nađe u arhivu u Jelsi), ali imamo odgovor, koji je sa velikim zakašnjenjem išao pod br. 458/13 od 22/8 1814. Ovo se zakašnjenje može protumačiti promjenom režima u Dalmaciji nakon odlaska Francuza. U odgovoru kotarske vlasti se kaže neka se sastavi komisija od sindika, glavarava Pitava, glavarava općinskog redarstva i po dva starca iz Jelse i Pitava. Kasnije je ovoj komisiji, koja vjerovatno nije radila, pridodat kao tajnik don Alvisse Koludrović.

Vratio bi se za čas natrag da rečem, da u Jelsi postoji predaja (šjor Ive Anzulović), po kojoj je jedan povodanj početkom XIX. v. takvom silom naišao, da je učinio silne štete, i među ostalim zatrpao obilatlu vodu zvanu Pitovska kruna. Ostatak ove vode u obliku bunara, i velika kamena ploča za pranje, i danas se vide u vinogradu Drinkovićih na vrhu Straduna.

Da li je komisija nešto uradila ne znamo, ne znamo ni da li je izvijestila, jer vladin subdelegat (šef kotara) u Hvaru Smirić 30. jula 1816. »povodom čestih poplava« traži odgovor na nekoliko pitanja. Ali iz pitanja se vidi neinformiranost i nepoznavanje topografije od strane Smirića, pak bi iz toga mogli zaključiti da od komisije nije ništa korisna do tada bio čuo.

Bilo kako bilo, Smirić želi znati:

- 1) da li da se potok gradi izvan luke,
- 2) da li da se grade zidovi uz potoke (da se ne preliju).

Komisija je onda odgovorila da ovo rješenje nije moguće, ali da se može:

1) ugraditi u Vratniku zid za zadržavanje vode, dakle baražni zid, i da bi to mogli izvesti Pitovljani,

2) zabraniti sječju drva u Vratniku, jer je sječa kriva bujicama, i

3) pregraditi luku branom (u cilju da se jedan njen dio sačuva od nanosa blata, i (valjda) za suzbijanje malarije,

4) ugraditi gat jamačno za obraniti luku od mora sa sjevera, jer ovo se sigurno odnosi na današnju Pumpurelu, koja je prvi lučka objekt u Jelsi, a građena je u XIX. v. (vidi POMORSTVO Br. 2/1952.),

5) očistiti luku od blata, jer više nije bilo operativne dubine (ovo učinjeno tek 1867.),

6) konačno je komisija zaključila, da se sve ovo može izvesti sa troškom od 10.000 lira, uz plaću majstorima od 3 l., a ostalima 2. Sretstva bi se namaklo taksom od 4 s. na baril vina, 15 na baril rakije i 30 na baril ulja.

Ovo sve nije učinjeno, ali ideja pregradnje luke, koja je ovdje nabačena nije bila izgubljena, i izvršena je kasnije (v. POMORSTVO isti članak). Ova pregradnja bila je preduslov stvaranju jelšanske luke, a istodobno je omogućila presušenje močvare, koja je brzo nanosima zaustavljenim na novosa-građenoj brani ispunjena i tako postala suha ravnica, današnja Solina.

Po ispravama kojima raspoložemo vidi se, da je nakon prednjeg izvještaja prvi put bilo ozbiljnije govora o bujicama 1845. Te godine u septembru nalazimo u Hvaru delegaciju Jelšana i Pitovljana, predvođenu od dr. Ivana Krst. Machieda i Matije Duboković Nadalini, koji su se zapisnički obavezali dati sretstva za čišćenje kanala s. Mandaline. Bio je toj obavezi valjda povod još jedan povodanj. Sretstva bi u tu svrhu dali osim navedene dvojice još i: Ivan Radičić, Antun Gamulin, Josip Gamulin, Jakov Radonić, Stjepan Radovani, Kuzma Gamulin pk. Nikole, Gargur Marijan, Jure Barbić, Braća Barbić pk. Jurja, Jakov Lupi, Ivan Stanoević, Ivan Sučević, Stipe Peronja, Ivan Belić, Juraj Belić, Luka Belić, Mihovil Sarjanović, Ante Anzulović, Braća Hlapčić Kotlenčić, Vice Scrivanelli, Andrija Huljić, Antun Cripović, Braća Huljić pk. Petra, Braća Grgević pk. Gargura, Braća Salamunić pk. Prospera, Braća Sarjanović pk. Martina, Mate Radonić, Petar Darčević.

Dvije godine kasnije sindik Petar Dančević pk. Antuna Senior dao je u istu svrhu 100 forinti, a dr. Machiedo 30 — oba vlasnici u Borči — da se sa tim sretstvima očisti kanal na trasi koja je išla kroz njihov posjed.

Kada je pedesetih godina pr. v. Ivan Duboković Nadalini, sindik općine, gradio napokon pregradu luke (punat), o čemu je gore bilo već natuknuto, bilo je to po planu geometra Jakova Kurira iz Splita iz 1832. Deset godina kasnije, u cilju da radikalno riješi ovo pitanje, isti sindik nastoji svesti potok Liboru na Solina i spojiti ga s onim s. Mandaline, neka se sve vode slijevaju na jedno mjesto na Solinama i tako izvrše njegove postepeno nasipanje svojim nanosima. Do tada je potok Libore prolazio kroz ulicu Trojanović i onu zvanu Angena djelomice kroz mjesto, počinjao štete, i konačno ulazio u more noseći zemlju svom snagom.

Nastao je sukob mišljenja i interesa i ovaj posao nije bio tada konačno uređen. Kiše su i dalje slijevale velike količine mrtve vode po mjestu i poljima Jelšanske zone. Spominje se jedna takova voda u oktobru 1891., koja je srušila dio obale (Punta) u Maloj Bandi. Tog jutra su toliko preplavile kuće u niskim predjelima Male Bande, da je nastala silna panika. Tko se priča kako je stari Arbanas Radovani, strahujući da voda ne dopre iz konobe u stan, zazivao božanstvo kličući: »Gospe dosta!«

Početak ovog vijeka pristupilo se radikalnom rješavanju ovog pitanja, kada su ugrađeni solidni, masivni potoci iz Vratnika i Duboke, i reguliran onaj iz Svirača, te se svi stapaju u jedan konačni rukav na vrhu današnjeg nogometnog igrališta u Jelsi. Radove su vršili ing. Sigmundovski, a onda ing. Šuklje počam od 1903. Zahvaljujući ovim radnjama, danas voda ne može više praviti štete kao ranije. Tome je znatno doprinijelo pošumljavanje Vratnika oko 1909., i gradnja sve većeg broja solidnih zidova oko vinograda, koji svaki za sebe djeluje kao brana. Ipak je ing. Šuklje jednom kazao šjor Ivi Anzuloviću, da ni ovi potoci, i ako sjajno izvedeni, nisu i ne mogu biti građeni za izvanredne vode, ako nesrećom naiđu.